

University of
Sistan and Baluchestan

Iranian Academy of
Management Sciences

Conceptualization of Policies, Strategies and Programs for Poverty Alleviation in Iran: A Qualitative Study

Hassan Danaeefard^{1*}, Morteza Nabavi², Faramarz Nasri³,
Mohammad Javad Sajjadi Nezhad⁴

1. Professor, Department of Public Administration, Faculty of Management and Economics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
E-mail: hdanaee@modares.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Iran.
3. Assistant Professor of the Department of Strategic Management of the Higher University of National Defense and Strategic Research, Tehran, Iran.
4. Doctoral student of strategic management, Higher University of National Defense and Strategic Research, Tehran, Iran.

Extended Abstract

Abstract

Living poverty of citizens is one of the biggest challenges facing many governments around the world. Because its severity and continuity can endanger the political, social and economic life of countries. Many researches about poverty have been done in scientific and research circles, but so far no comprehensive research has been done to conceptualize policies, strategies and programs to reduce poverty in Iran. The final goal of this research was to outline the policies, strategies and programs of poverty alleviation in Iran based on a kind of qualitative research and in the light of qualitative data content analysis method in Iran. The time domain of the research is related to (the end of the war) 1368 and the geographical area of Iran. The research findings show that three main policies (regulation, support and promotion) and six strategies and 21 programs can be used to eliminate poverty in Iran. The results of this research will be useful for policy makers and executive managers as well as other researchers.

Introduction

Poverty is a common challenge in many countries, including our country. The common denominator is the understanding of poverty, deprivation and having or not having basic needs on the one hand and its abnormal nature from the perspective of the government and the people on the other hand. Therefore, poverty reduction is a challenge that every country in the world struggles with in some way (Liu et al. 2019). Undoubtedly, economic poverty can threaten the

economic, political and social life of a nation on the one hand (Mehrgan and Mohseni, 2013) and aggravate the psychological problems of society (Mohammadzadeh et al., 2014). One of the goals of the Islamic Republic of Iran has been to reduce poverty in the country. In the Constitution of the Islamic Republic of Iran, the issue of poverty alleviation in the country is mentioned in principles 3, 21, 29, 30 and 43. In this regard, after the Islamic Revolution and especially after the war, several high-level documents including six development programs were promulgated. Also, several structures such as the Ministry of Labor and Social Welfare, the Imam Khomeini Relief Committee, etc., were created to help alleviate poverty in the country.

The Research Center of the Islamic Council has stated in a report that the poverty line rate has been increasing since 2011 and has reached from 19.4% to 30.4% in 2021. (Kaviani et al., 2023) The Ministry of Labor, Cooperative and Social Welfare has announced in a report that with the sharp growth of the poverty line, the poverty rate has reached 31% in 2020 from 19% in 2017, that is, in 2021, 30% of the total. A country with 25 million and 560 thousand people are below the poverty line. (Mousavi Nik and others, 2022). The current situation and the presented statistics of absolute poverty in the country, despite the efforts made in various fields, indicate a fundamental weakness in poverty alleviation governance.

In this research, livelihood or economic poverty, which means that some citizens do not have sufficient benefit from the basic needs of human life, such as food, clothing, health, housing, etc., has been examined from the perspective of governance and management. The final goal of this research is the conceptual processing of policies, strategies and programs that policymakers and executives can use to fight the problem of poverty.

Materials and Methods

To answer the question of this research, a qualitative research design has been used. The obtained results are a review of published articles and documents and semi-structured interviews about policies, strategies and poverty alleviation programs in Iran, which qualitative content analysis method was used for the data.

Discussion and Results

Livelihood poverty is a fundamental problem that has forced rulers and policymakers in Iran to try to reduce it. In this regard, despite the ideals of the Islamic Revolution and of course the very positive actions that have taken place after the victory of the Islamic Revolution in Iran, poverty is still considered one of the most important issues in Iran. In other words, the evaluations show that; The set of existing policies, strategies and programs under which several government and public organizations operate to do it, have not been effective and efficient. Therefore, the final goal of this research was to analyze effective

policies, strategies and programs to eliminate poverty in Iran. The findings of this research show that in order to win over poverty in the country, we need three policies of regulation, facilitation (support) and promotion, which include 6 strategies and 21 executive and operational programs. The findings of this research provide a new scientific typology of policies, strategies and programs to the poverty alleviation literature in the country. On the other hand, it provides a framework for practical guidance for managers and executives to understand the various contexts affecting poverty.

Finally, in short, it should be said that in order to eliminate poverty in Iran, the three policies of monitoring, support and promotion should be considered simultaneously and along with the relevant strategies and programs.

Keywords: poverty, policy, strategies, program, Qualitative content analysis

---

Article Type: Research Article

Cite this article: Danaeefard, H., Nabavi, M., Nasri, F., & Sajjadi Nezhad, M.J. (2024) Conceptualization of Policies, Strategies and Programs for Poverty Alleviation in Iran: A Qualitative Study. *Public Management Researches*, 17 (65), 1-34. (In Persian)

DOI: 10.22111/JMR.2024.47306.6110

Received: 27 Nov. 2023

Revised: 15 Mar. 2024   **Accepted:** 14 Apr. 2024

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

پښتو ژبې لپاره
پښتانه علوم او مطالعات فریښتی
پرتال جامع علوم انسانی

مفهوم‌پردازی خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های رفع فقر در ایران: پژوهش کیفی

حسن دانایی‌فرد^{۱*} - سید مرتضی نبوی^۲ - فرامرز نصری^۳ -
سید محمدجواد سجادی نژاد^۴

۱. نویسنده مسئول، استاد، مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

hdanaee@modares.ac.ir

۲. استادیار، علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز، ایران.

۳. استادیار، مدیریت راهبردی، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران.

۴. دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران.

چکیده

فقر معیشتی شهروندان، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های فراروی بسیاری از حکومت‌ها در سراسر جهان است. زیرا که شدت و تداوم آن می‌تواند حیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشورها را به خطر بیندازد. پژوهش‌های متعددی در باب فقر در محافل علمی و پژوهشی انجام شده است، اما تاکنون، پژوهش‌های جامعی درباره مفهوم‌پردازی خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های رفع فقر در ایران انجام نشده است. هدف غائی این پژوهش ترسیم خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های رفع فقر در ایران و روش پژوهش برحسب هدف کاربردی و استراتژی پژوهش در مرحله اول کیفی عام و در مرحله دوم کمی و بصورت پیمایشی است داده‌ها در مرحله اول بصورت هدفمند از طریق مصاحبه با خبرگان (۵۰ نفر که ۳۰ نفر به صورت مستقیم انجام شده است) و بررسی اسناد علمی و غیره در ایران به دست آمده است و در مرحله دوم یافته‌ها از طریق پیمایش اولویت بندی گردید، قلمرو زمانی پژوهش از سال ۱۳۶۸ و قلمرو مکانی کشور ایران است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که می‌توان برای رفع فقر در ایران از سه خط‌مشی اصلی (تنظیم‌گری، حمایتی و ترویجی) و شش راهبرد (۱. رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم. ۲. آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی. ۳. تسهیل در کسب‌وکارها و گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان. ۴. کاهش جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، از کارافتادگی و درمانی). ۵. ارتقای فرهنگ عمومی و حرفه‌ای. ۶. افزایش سرمایه اجتماعی) و ۲۱ برنامه بهره‌گرفت. دستاوردهای این پژوهش می‌تواند دلالت‌های مفیدی برای دانش پژوهان در عرصه‌های نظری و خط‌مشی‌گذاران و مدیران دولتی در عرصه عمل داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: فقر، خط‌مشی عمومی، راهبرد، برنامه، تحلیل محتوای کیفی

مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای سیدمحمدجواد سجادی نژاد است.

استناد: دانایی‌فرد، حسن، نبوی، سید مرتضی؛ نصری، فرامرز؛ سجادی نژاد، سید محمدجواد. (۱۴۰۳). مفهوم‌پردازی خط‌مشی‌ها، راهبردها

و برنامه‌های رفع فقر در ایران: پژوهش کیفی، پژوهش‌های مدیریت عمومی. ۱۷(۶۵)، ۳۴-۱.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۶

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۶

DOI: 10.22111/JMR.2024.47306.6110

نوع مقاله: علمی پژوهشی

حق مؤلف © نویسندگان

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

فقر، از چالش‌های تعیین‌کننده‌ای است که هرکشوری به‌نوعی با آن مواجه و دست‌وپنجه می‌زنند (Liu, feng, wang & qiu. 2020; Mans, hysa, panait & Blessin & NoorHasharina, 2020) (voica2020) فصل مشترک همه برداشت‌ها از فقر، محرومیت و برخورداری حداقلی یا عدم برخورداری از نیازهای اساسی و ماهیت ناهنجاری آن از منظر دولت و مردم است. بی‌تردید فقر اقتصادی می‌تواند از یک‌سو حیات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی یک ملت را تهدید کند (Parvin & Darvishifard, 2015; Mehrgan, 2012; Brimani, Rasti, Dehani & JanTigh, 2016; & Mohseni, 2012). از سوی دیگر، مسائل روحی و روانی جامعه را تشدید و سلامت مردم را دچار آسیب جدی نماید (Mohammadzadeh, Taghizadeh & Alamnaz, 2017).

یکی از آرمان‌های جمهوری اسلامی ایران رفع فقر از کشور بوده است. امام خمینی (رحمت‌الله علیه) بارها بر تحقق عدالت اجتماعی، کم شدن فاصله طبقاتی و حمایت از محرومان و فقرا تأکید کرده بودند. (صحیفه امام، جلد ۱۰: ۳۴۷ و ج ۲۱: ص ۴۴۴ و ج ۶ ص ۵۱۸) رهبر انقلاب اسلامی نیز در راستای سیره رهبر فقید انقلاب، مسئولین را، ملزم به تلاش برای کاهش فقر در جامعه کرده‌اند. به گفته ایشان «هر کاری در کشور صورت می‌گیرد، باید باهدف رفع فقر و محرومیت و ایجاد رونق در زندگی عموم مردم... باشد»^۱.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول سوم، بیست و یکم، بیست و نهم، سی‌ام و چهل و سوم به مسئله رفع فقر در کشور اشاره شده است. در اصل سوم آمده است، دولت جمهوری اسلامی ایران، موظف است همه امکانات خود را برای ... رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه، مسکن، کار، بهداشت و تعمیم بیمه، توسعه و تحکیم برادری اسلامی و تعاون عمومی بین همه مردم بکار گیرد. ^۲ به همین جهت، پس از انقلاب اسلامی و بخصوص بعد از جنگ تحمیلی اسناد بالادستی متعددی مانند، شش برنامه توسعه (در طی ۳۲ سال)، سیاست‌های کلان تأمین اجتماعی که دال مرکزی آن‌ها اجرای عدالت اجتماعی و رفع فقر بود ابلاغ شده است. همچنین، ساختارهای متعددی (مانند: کمیته

^۱ . پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری بیانات در دیدار مردم شهرستان جیرفت ۱۳۸۴/۲/۱۷

^۲ . پایگاه اینترنتی شورای نگهبان قانون اساسی

امداد امام خمینی، بنیاد مسکن، بنیاد مستضعفان و ...) برای کمک به رفع فقر در کشور به وجود آمد. با این اوصاف گزارش‌های رسمی حاکی از آن است که شاخص‌های فقر در جامعه ایران از وضعیت مطلوب و قابل‌قبولی برخوردار نیست.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در گزارشی اعلام کرده است، تقریباً از سال ۱۳۹۰ به بعد نرخ خط فقر روند افزایشی داشته به طوری که از ۱۹/۴ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۳۰/۴ درصد در ۱۴۰۰ رسیده است (Kaviani, Pahlavan & Birjandi, 2023). وزارت کار تعاون و رفاه اجتماعی هم در گزارشی که در پاییز ۱۴۰۱ منتشر کرده، اعلام داشته است که با رشد شدید خط فقر طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸، نرخ فقر از ۱۹ درصد در سال ۱۳۹۶ به ۳۱ درصد در سال ۱۳۹۹ رسید، اما در سال ۱۴۰۰ نرخ فقر مقداری کاهش را نشان داده و به حدود ۳۰ درصد رسیده است. به این معنا که در سال ۱۴۰۰، ۳۰ درصد از جمعیت کشور معادل ۲۵ میلیون و ۵۶۰ هزار نفر زیر خط فقر قرار دارند (MousaviNik, Kaviani & Pahlwan, 2022). بانک جهانی نیز در سال ۲۰۱۷، رتبه ایران در فقر را ۵۸ در بین ۸۲ کشور اعلام کرد^۱.

فقرزدایی در ایران در مقایسه با برخی از کشورها از جمله چین از شرایط مطلوبی برخوردار نیست. به‌عنوان مثال در سال ۱۹۷۸ بیش از ۹۷ درصد جمعیت روستایی چین پایین‌تر از خط فقر بودند و این عدد در سال ۲۰۱۶ به ۴,۵ درصد رسید (Hanjie, Qiran, Yunli, Linxiu & Xiaohua, 2020). که نشان از موفقیت برنامه‌های رفع فقر در چین دارد. شواهد گویای آن است که به‌رغم داشتن مبانی نظری قوی در مبارزه با فقر اما در عمل به دلایلی متعددی اقدامات فقرزدایی از توفیق چندانی برخوردار نبوده است.

در این پژوهش، فقر معیشتی یا اقتصادی، یعنی عدم بهره‌مندی مناسب برخی از شهروندان از نیازهای اساسی زیست‌انسانی مانند خوراک، پوشاک، بهداشت و سلامت، مسکن و غیره از جنبه کلان مدیریتی واکاوی شده است و هدف نهایی، پردازش مفهومی خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌هایی است که خط‌مشی‌گذاران و مجریان می‌توانند در راستای مبارزه با معضل فقر در کشور در پیش بگیرند.

¹. World Bank: <http://data.worldbank.org/data-catalog/worlddevelopment-indicators>. August 16, 2017

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

فقر به عنوان یک پدیده پیچیده و چندبعدی، نه تنها به کمبود منابع مالی و اقتصادی مربوط می‌شود، بلکه ابعاد اجتماعی، سیاسی، بهداشتی و زیست‌محیطی را نیز در بر می‌گیرد (Blessing & Noor Hasharina, 2020 ; Ganzalo, Sara & Arnim, 2019). این موضوع، نیازمند تعریف دقیق و واضحی از فقر است تا بتوان به بهبود وضعیت افراد فقیر و کاهش فقر در جوامع کمک کرد (World Bank, Citation 2017; Alkire & Kanagaratnam 2021). براساس گزارش‌های سازمان ملل متحد، نزدیک به نیمی از جمعیت جهان در حال حاضر در فقر زندگی می‌کنند، که این فقر با درآمدی کمتر از ۲ دلار آمریکا در روز تعریف می‌شود.^۱ این واقعیت نشان‌دهنده نیاز فوری به برنامه‌های فقرزدایی و بهبود شرایط زندگی افراد فقیر است. همچنین، بانک جهانی^۲ فقر را به عنوان «محرومیت آشکار از رفاه» تعریف می‌کند و تأکید می‌کند که فقرا به منابع و خدمات اساسی دسترسی ندارند.^۳

بنابراین؛ فقر نه تنها به کمبود درآمد محدود می‌شود، بلکه شامل محرومیت از دسترسی به نیازهای اولیه همچون تغذیه مناسب، آب سالم، مسکن و خدمات بهداشتی و آموزشی نیز می‌باشد. این تعریف جامع از فقر می‌تواند به عنوان مبنایی برای توسعه سیاست‌ها و برنامه‌های فقرزدایی در سطح جهانی و محلی مورد استفاده قرار گیرد.

خط فقر معیاری برای ارزیابی میزان فقر در جامعه است (Dean & Espen, 2017). که توسط دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تعیین می‌شود. فقر مطلق به عدم توانایی در تأمین حداقل نیازهای اساسی زندگی مانند تغذیه، مسکن و تحصیلات اشاره دارد؛ به طوری که اگر فردی حداقل یکی از این نیازها را نداشته باشد، فقیر محسوب می‌شود. اندازه‌گیری فقر مطلق مبتنی بر مقایسه منابع با نیازها است (Hanjie, Qiran, Yunli, Linxiu & Xiaohua, 2020). از سوی دیگر، فقر نسبی به ناتوانی در دستیابی به سطح معیشتی که در

¹. <https://www.un.org/en/academic-impact/addressing-poverty#:~:text=Nearly%20half%20of%20the%20world's,than%20US%20%241.25%20a%20day>

². world bank

³. <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/central-asia/TJ-Poverty-Measurement-Media-Training.pdf>

جامعه مطلوب یا لازم شناخته می‌شود، اشاره دارد. تعیین خط فقر مطلق معمولاً با استفاده از معیارهایی مانند میزان کالری و پروتئین دریافتی و سطح مسکن و غیره انجام می‌شود. به عبارت دیگر فقر مطلق به‌عنوان ناتوانی در کسب حداقل استاندارد زندگی و فقر نسبی به‌عنوان ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه فعلی، لازم یا مطلوب تشخیص داده می‌شود، تعریف شده است (Khosravinejad, 2011). این مفاهیم به درک بهتر وضعیت فقر و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند.

فقر؛ باعث ایجاد ذهنیت کمیابی می‌شود که متعاقباً فقرا را مجبور به تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای غیربهبینه می‌کند. زندگی در فقر پیامدهای روان‌شناختی خاصی ایجاد می‌کند (مانند استرس، عاطفه منفی و غیره) که تصمیم‌گیری اقتصادی را مختل می‌کند (Bruijn & Antonides, 2021., Haushofer & Fehr 2014; Schilbach, Schofield, & Mullainathan, 2016). در همین راستا طی سال‌های اخیر در مفهوم فقر تغییر مهمی رخ داده است که از آن به‌عنوان توانمندسازی فقرا یا فقر قابلیت‌یاد می‌شود (Basu, 2020). پروفسور آمارتیا سن^۱ (۱۹۸۵) برنده جایزه نوبل اقتصاد در سال ۱۹۹۸ مفهوم قابلیت را برای اولین بار مطرح کرد. او با انتقاد از درآمد محوری، رویکرد قابلیت را به‌جای نگاه درآمد محوری در تحلیل‌های اقتصادی مطرح کرد. آمارتیا سن در این خصوص عقیده داشت که داشتن منابع برای کسب مطلوبیت کافی نیست؛ بلکه این قابلیت‌ها است که ثروت را به مطلوبیت تبدیل می‌کند، بنابراین چنانچه قابلیت استفاده از منابع در یک فرد وجود نداشته باشد و نتواند از این منابع استفاده کند و آن‌ها را به یک کارکرد تبدیل کند مطلوبیتی از در اختیار داشتن آن منابع به دست نخواهد آورد (Salem, AbuNouri & ArabYarmohammadi, 2018) و در نتیجه فرد فقیر تلقی می‌شود.

دفتر عمران سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۰ شاخص فقر چندبعدی جدیدی با استفاده از روش آلکایر و فوستر^۳ مبتنی بر دیدگاه قابلیت ارائه کرد. این شاخص دارای سه بعد آموزش، سلامت و استاندارد زندگی است که با استفاده از ۱۰ معیار اندازه‌گیری می‌شود (Alkire & Foster, 2009., Alkire et al., 2011). در این شاخص میزان محرومیت خانوارها در

1. Amartya Kumar Sen

2. United Nations Development Office

3. Alkire & Foster

معرف‌های مختلف سنجیده می‌شود و سپس میزان و شدت فقر ارزیابی می‌شود. از نتایج مهم این گزارش میزان شمول و عدم شمول فقرا بر اساس معیارهای درآمدی و چندبعدی است (Yousefi, Mahdian & Khalaj, 2015). معیار فقر چندبعدی با نشان دادن طیف وسیعی از محرومیت‌هایی که افراد فقیر تجربه می‌کنند، آشکار می‌کنند که چه کسی و چگونه فقیر است. به همین دلیل است که اهداف توسعه پایدار^۱ (SDGs) با پیام "پایان بخشیدن به تمام گونه‌های فقر در همه‌جا" به‌صراحت اولین هدف خود را کاهش فقر چندبعدی می‌داند. علاوه بر این، معیارهای فقر چندبعدی را می‌توان تجزیه کرد تا سطح فقر در منطقه‌ها و زیرگروه‌های جمعیتی یک کشور را نشان دهد (Nawabpur, 2020).

بررسی پیشینه یافته‌ها (Mohammadi, Porter Karuni & Sharahpur 2020) نشان می‌دهد که بیشترین رویکرد مطالعات انجام‌شده در حوزه فقر مربوط به پژوهشگران اقتصاد است. در این رویکرد نیز بیشتر به سنجش و اندازه‌گیری فقر پرداخته‌شده است (Salem, AbuNouri, & Parveen, Banovi & Ramzanzadeh, 2016; Arshadhi & Karimi, 2013). نقش متغیرهای اقتصادی در میزان فقر پرداخته‌اند (Parveen, Banovi & Ramzanzadeh, 2016; Arshadhi & Karimi, 2013). برخی هم معتقدند که قدرت و نهادهای وابسته به آن باعث فقر می‌شوند (Brady, 2019). از دیگر عوامل حاکمیتی مولد فقر، وجود فساد است، فقر و فساد هم سو باهم و در یک‌جهت حرکت می‌کنند. (Mehrgan & Moradi, 2021). (Mohseni, 2012;

اما در کنار مطالعات اقتصادی، مطالعات قابل‌توجهی نیز از منظر اجتماعی (Baush et al., 2017; Mohammadzadeh et al., 2017; Askari & Misami, 2017) و همچنین پسایندهای اجتماعی ناشی از فقر مثل آسیب‌ها و انحراف‌های اجتماعی و دلایل اجتماعی فقر (Mohammadi & Bagheri Kashkouli, 2015) شده است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهد، مؤلفه‌های فرهنگی مانند سطح تحصیلات، مهارت‌های شغلی و آسیب‌های اجتماعی، جنسیت (Kaviani, Pahlavan & Birjandi, 2023) و غیره بر میزان فقر در جوامع مؤثر است.

¹. Sustainable Development Goals

علاوه بر بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی با موضوع فقر، در برخی پژوهش‌ها، به فقر از منظر محرومیت از نعمت‌ها و موهبت‌های طبیعی پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه بررسی یافته‌ها (nobakht et al., 2018) نشان می‌دهد که با کاهش بارندگی از سال ۱۳۷۵، میزان فقر در استان‌های مورد مطالعه (سیستان و بلوچستان، کرمان و خراسان جنوبی) افزایش یافته است. در پژوهشی دیگر که در مورد کشورهای افریقای جنوبی انجام گردیده است مشخص شده که کشاورزان خرده‌پا در مقایسه با کشاورزان بزرگ و خانوارهای غیرکشاورزی در برابر تغییرات آب و هوایی، مانند سیل و خشکسالی، آسیب‌پذیرتر هستند (Carlo & sara, 2020). از سوی دیگر، برخی پژوهش‌ها با نگاه نقد برخی خط‌مشی‌ها و اقدامات دولت انجام گرفته است (برای مثال: Omid, 2019؛ Darvishi, Omid & Jani, 2018؛ Yusriadi, Kurniawaty, Alwi & Mattalatta; 2023؛ SohelRana, KhalilurRahman, 2020؛ Amanipour, Zulkifli, Awang, Nazli & ali, 2021؛ RabiulAlam & Hoque, 2020؛ Shamkhi, NaseriKaymond & Kohanki, 2019؛ Nilsaz, & Irvani, 2017).

دیوید^۱ (۲۰۱۹) در یک جمع‌بندی از مطالعات فقر اظهار کرده است که؛ علل فقر در سه خانواده نظریه‌های رفتاری، ساختاری و سیاسی طبقه‌بندی می‌شود. تئوری‌های رفتاری بر رفتارهای فردی متمرکز هستند که توسط انگیزه‌ها و فرهنگ هدایت می‌شوند. نظریه‌های ساختاری بر زمینه‌های جمعیتی و بازار کار که باعث رفتار و فقر می‌شوند، تأکید دارند. نظریات سیاسی معتقدند که قدرت و نهادها سیاست‌هایی را ایجاد می‌کنند که باعث فقر می‌شود و رابطه بین رفتار و فقر را تعدیل می‌کند.

در مجموع نتایج حاصل از بررسی پیشینه‌ای نشان می‌دهد، مطالعات جامعی که به‌صورت جامع همه ابعاد و جوانب اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را در نظر گرفته باشد کمتر انجام شده است. پژوهش حاضر در پی این است تا ضمن برخورداری از رویکردی جامع به فقرزایی از منظر خط‌مشی‌گذاری، راهبردها و برنامه‌ریزی، خلأ موجود در پژوهش‌های موجود را تا حدودی هموار کند و مسیر را برای مطالعات و بررسی‌های بیشتر پژوهشگران در این حوزه‌ها فراهم آورد.

1. David

روش شناسی پژوهش

برای انجام این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. در پژوهش‌های کیفی برای درک و تبیین پدیده‌های اجتماعی از داده‌های کیفی نظیر داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، مستندات، مشاهده مستقیم، پرسش‌نامه و غیره استفاده می‌شود (DanaeiFard, Elwani & Azar, 2014) فرایند تحلیل داده‌ها مستلزم معنا بخشی^۱ به داده‌های متنی و تصویری است. همچنین مستلزم آماده کردن داده‌ها برای تحلیل، انجام تحلیل‌های مختلف، غور کردن عمیق‌تر در فهم داده‌ها، نمایش دادن داده‌ها و ارائه تفسیری از معنای بزرگ‌تر داده‌ها است (Danaeifar & salehi, 2017).

جامعه آماری در این پژوهش؛ استادان و پژوهشگران، مدیران (عالی، میانی و عملیاتی) سازمان‌های مرتبط و فعالان مربوطه (شامل گروه‌های جهادی، سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌های فعال و مطرح) در سطح کشور است، تعداد نمونه آماری در مرحله کیفی پژوهش با توجه به روش نمونه‌گیری هدفمند تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرده است. در این پژوهش با حدود ۵۰ نفر مصاحبه‌هایی صورت گرفته است که مصاحبه با ۳۰ نفر از پژوهشگران، مدیران دولتی و فعالان خصوصی مرتبط با حوزه فقرزدایی به صورت رسمی و حضوری و مابقی نیز به وسیله تلفن انجام شده است.

جدول شماره ۱: مشارکت‌کنندگان در پژوهش

ردیف	نوع فعالیت	سابقه سال	تعداد
۱	سازمان برنامه‌وبودجه	۲۰-۳۰	۲
۲	وزارت کشور	۲۵-۳۰	۲
۳	نیروی انتظامی	۳۰-۳۵	۲
۴	مؤسسه خیریه خصوصی و گروه‌های جهادی	۱۰-۲۰	۶
۷	نهادهای عمومی	۱۵-۲۵	۴
۸	مجلس شورای اسلامی	۵-۱۵	۲
۹	شورای شهر و شهرداری	۲۵-۳۰	۲
۱۰	سازمان بازنشستگی کشوری	۲۵	۱
۱۱	پژوهشگر اجتماعی	۱۰-۲۵	۳
۱۲	پژوهشگر اقتصادی	۲۰-۳۰	۳
۱۳	پژوهشگر فرهنگی	۲۰-۳۰	۳
جمع			۳۰

^۱. Making sense

از گذشته‌های دور درباره فقر و علت‌ها و اقدامات رفع آن، بررسی‌های مختلفی توسط اندیشمندان علوم‌انسانی انجام گرفته است. پژوهشگران این پژوهش، مقاله‌ها و پژوهش‌های مرتبط را تا حد ممکن مطالعه کرده‌اند. قبل از جستجو در منابع موجود از جمله اسناد، مقاله‌ها و انجام مصاحبه‌ها باید پرسش‌هایی را طرح کنیم که از بطن آن‌ها به دریافت پاسخ پرسش‌های پژوهش نزدیک شویم. تعدادی از پرسش‌های راهنمای انجام مصاحبه و تحلیل محتوای اسناد در این مصاحبه‌ها عبارت‌اند از: دریافت شما از فقر (معیشتی) چیست؟ چه کسانی به صورت مشخص نیاز به کمک دارند؟ علت فقر چیست؟ چگونه باید به فقرا کمک کرد؟ با چه اقدامات و خط‌مشی‌هایی می‌توان به فقر فقرا پایان داد؟ و ... با طرح این نوع پرسش‌ها می‌توانیم به کسب اطلاعات عمیقی از فقر دست‌یابیم. حدود ۳۰ مصاحبه (میانگین هر مصاحبه حدود یک و نیم ساعت) انجام گرفت که بعد از ۲۶ مصاحبه به مرحله اشباع نظری پیش رفت. لازم به ذکر است از بررسی و تبدیل حدود ۵۰۰ کد اولیه حاصل از مصاحبه‌ها، اسناد و دانش موجود به ۱۵۰ کد ثانویه دست‌یافتیم که نقش مرور اسناد علمی و استفاده از نتایج آنان در دستیابی به اشباع نظری مؤثر بود.

یافته‌ها، با روش پیمایشی و در قالب پرسشنامه لیکرت (میزان اهمیت یک تا پنج) به‌وسیله اکسل و نرم‌افزار گوگل فرم، برای تعداد حدود ۲۵ نفر از فرهیختگان و خبرگان حوزه فقرزدایی اعم از پژوهشگران، مدیران دولتی و خصوصی مرتبط با این حوزه ارسال گردید و نظرات آنان در خصوص میزان اهمیت هرکدام از برنامه‌ها دریافت شد و نتایج حاصله به تفکیک خط‌مشی‌ها و راهبرد و با ترتیب اولویت برنامه‌ها در جدول شماره (۲) آمده است.

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی گرانهیم و لودمن^۱ (۲۰۰۴) برای تحلیل داده استفاده شده است. بر این اساس، بعد از آن‌که پژوهشگران یادداشت‌های خود را از منابع مختلف چاپی و الکترونیکی مانند کتاب، مقاله، اسناد تاریخی، رسانه‌ها، از یک طرف و متون مصاحبه‌ها از طرف دیگر دقیق بررسی کردند (Danaeifard et al., 2021). ابتدا «واحد معنا» در متون مشخص می‌شود سپس به هرکدام کدی تخصیص داده شده و بعد از بررسی کدهای همپوشان حذف و مجدد کدهای مشابه در یک مجموعه یا طبقه فرعی قرار

^۱ . Graneheim & Lundman

داده می‌شود سپس با مرور طبقه‌های فرعی مشابه طبقه‌های اصلی مشخص و پس از مرور طبقه‌های اصلی، مضامین پژوهش احصا می‌شوند. لازم به ذکر است کلیه داده‌ها و مراحل به صورت دقیق و با وسواس به صورت دستی در ابتدا توسط پژوهش‌گر و در مرحله بعدی توسط دو پژوهشگر همکار بررسی و به اجماع رسید.

برای حفظ کیفیت و دقت پژوهش از معیارهای چهارگانه لینکلن و گوبا^۱ (۱۹۸۵) تحت عنوان انتقال‌پذیری، قابل‌انکابودن، اعتبار داشتن و ثبات، استفاده شده است.

منظور از انتقال‌پذیری عبارت است از توانایی کاربست، انتقال و تعمیم‌پذیری یافته‌های یک مطالعه به دیگر موقعیت‌های مشابه، اگرچه پژوهش‌های کیفی ادعای انتقال‌پذیری فراگیر ندارند، ولی برای تقویت این معیار از نمونه‌گیری هدفمند از نوع حداکثر تنوع استفاده شده است. همین‌طور از روش مقایسه مستمر و بازبینی مشارکت‌کننده برای تدقیق طبقه‌های فرعی و اصلی و مضامین استفاده شده است.

اتکاپذیری اشاره به ثبات یافته‌ها در گذر زمان دارد. در اینجا هم اگرچه پژوهش‌های کیفی ادعای ثبات کامل یافته‌ها را ندارند؛ ولی محققان برای تقویت این معیار در پژوهش خود (که معادل پایایی در پژوهش‌های کمی است) مسیر انجام این پژوهش را با دقت گزارش داده‌اند تا هر خواننده‌ای دیگر بتواند مسیر محققان را طی کند.

اعتبار داشتن اشاره به پذیرفتن یافته‌ها توسط خواننده یا سایر محققان دارد، مشارکت مستمر محققان در طی فرایند پژوهش، بازبینی یافته‌ها توسط همه متخصصان و مهم‌تر از همه ذکر نقل‌قول‌های مستقیم از مشارکت‌کنندگان در هرکدام از طبقه‌های فرعی تا حد زیادی می‌تواند به باورپذیری یافته کمک کند (Danaeifard et al., 2021). بدین منظور بعد از تحلیل داده‌های اولیه از سوی پژوهشگر نخست، دو پژوهشگر دیگر همه کدها، طبقه‌های فرعی، اصلی و مضامین را بررسی کرده و به اجماع رسیدند. این پژوهش هرچند به‌عنوان پژوهش کیفی ادعای انتقال‌پذیری کیفی را ندارد؛ اما از روش‌هایی مانند مصاحبه با افراد دارای تجربه‌های مختلف علمی و اجرایی و بررسی اسناد علمی تلاش کرده است تا از حداکثر تنوع استفاده گردد و یا با مستندسازی و مشارکت مستمر با سایر همکاران در پژوهش بازبینی‌ها انجام گیرد

^۱. Lincoln and Guba

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد می‌توان برای رفع فقر معیشتی سه خطمشی عمومی کلان و ۶ راهبرد و ۲۱ برنامه به شرح ذیل (جدول شماره ۲) مفهوم‌پردازی کرد.

≠ **خطمشی تنظیمی** (مشمتمل بر راهبردهای رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم، آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی فقرزدایی)

≠ **خطمشی حمایتی- تسهیلی** (مشمتمل بر راهبردهای تسهیل در کسب‌وکارها و گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان، کاهش جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، ازکارافتادگی و درمانی))

≠ **خطمشی ترویجی** (مشمتمل بر راهبردهای افزایش سرمایه اجتماعی، ارتقای فرهنگ عمومی و حرفه ای)

جدول شماره ۲: یافته‌های پژوهش بر اساس نظر خبرگان

برنامه‌ها	راهبردها	خطمشی‌ها
گسترش دیپلماسی و تعاملات اقتصادی ثبات خطمشی‌ها و گسترش نقش مردم در اقتصاد شفافیت و پاسخگویی نظام بانکی (در حفظ ارزش پول ملی، کنترل نقدینگی و ناترازی ارزی) رشد متوازن عوامل ساختاری اقتصاد و افزایش بهره‌وری (صنعت، معدن و کشاورزی، گردشگری و غیره) ارتقاء شفافیت اداری، مبارزه با فساد و تبعیض	رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم	خطمشی تنظیمی
موقعیت سنجی سکونتگاه‌های جدید مبتنی بر آمایش سرزمینی واگذاری نظام برنامه و بودجه فقرزدایی به سطوح استانی و محلی اعلام رسمی وضعیت شاخص های فقر و ارتقای قدرت خرید اقشار ضعیف جامعه (از طریق متناسب‌سازی مزد شاغلین، مستمری‌بگیران و مقرری بیکاران)	آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی	
جلوگیری از سوداگری، قاچاق کالا و واردات غیر ضرور عدالت مالیاتی و هدایت اعتبارات بانکی به بخش مولد اصلاح چرخه مدیریت زنجیره‌های تامین و ارزش محصولات (کشاورزی، پروتئینی، کالاهای اساسی، صنایع‌دستی و غیره) توسعه زیرساخت‌های تجاری‌سازی محصولات دانش بنیان گسترش و شبکه سازی تعاونی‌های تولیدی و خدماتی در مناطق محروم	تسهیل در کسب‌وکارها و گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان	خطمشی حمایتی - تسهیلی
گسترش زیرساخت‌ها و مسکن اجتماعی در مناطق محروم و توجه به امنیت غذایی دهک‌های پایین پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی (زنان سرپرست خانوار، کودکان کار و غیره) با اختصاص شغل‌های متناسب و غیره اعمال اصلاحات ساختاری در صندوق‌های بازنشستگی باهدف گسترش نظام تامین اجتماعی و بیمه‌ای چندلایه سلامت، خطر پذیری و غیره	کاهش جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، ازکارافتادگی و درمانی)	

<p>گسترش نظام آموزش همگانی و فنی و حرفه‌ای و متناسب‌سازی آن با بازار کار منطقه ای مبارزه با ناهنجاری‌ها و خرافات فرهنگی (تکدی‌گری، نابرابری جنسیتی، باور به شانس و تقدیر، تنبلی و بی‌تحرکی و غیره)</p> <p>ترویج ارزش‌ها و هنجارهای مؤثر فرهنگی و اسلامی (امید به آینده، کار و تلاش، مهارت‌آموزی، وجدان کاری، قرض‌الحسنه، خمس، زکات، انفاق و غیره)</p>	<p>ارتقای فرهنگ عمومی و حرفه ای</p>	<p>خطمشی ترویجی</p>
<p>افزایش مشارکت دهک‌های پایین در فرایند توانمندسازی به همراه تقویت نهادهای واسط مردمی اولویت‌دهی به انتصاب مدیران بومی و تقویت سازمان مشارکت اجتماعی محله با تمرکز بر ظرفیت‌های محلی - منطقه‌ای</p>	<p>افزایش سرمایه اجتماعی</p>	

در ادامه، خطمشی‌های مذکور (مضامین)، راهبردها (طبقه‌های اصلی) و برنامه‌ها (طبقه‌های فرعی) ترسیم و با نقل‌قول‌هایی از شرکت‌کنندگان در ادبیات پژوهش و متون موردبررسی، استحکام علمی و باورپذیری برنامه‌ها را ارتقا داده‌ایم.

۱: خطمشی تنظیمی

تنظیم‌گری در معنای عام عبارت است از تنظیم رفتارهای جامعه به‌منظور تحقق اهداف حاکمیت. هدف از این مداخله‌ها ایجاد «کنترل عمومی» بر ارائه‌کنندگان خدمات برای تضمین «منفعت عمومی» است. (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۲۰۱۸). بنابراین تنظیم‌گری یکی از کارویژه‌های نظام حکمرانی جدید به‌منظور تأمین منفعت عمومی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و غیره است. از آنجایی که فقر یک مسئله عمومی و معضل چندبعدی است دولت‌ها نقش اساسی در تنظیم‌گری و انجام تدابیر لازم برای حل آن دارند. بر طبق یافته‌های این پژوهش یکی از خطمشی‌های اساسی در حوزه فقرزدایی، تنظیم‌گری است. این خطمشی دارای ۲ راهبرد و ۸ برنامه است که در ادامه به تفصیل به هر کدام از آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۱: راهبرد رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم: در این راهبرد، فقر ارتباط مستقیمی با رشد اقتصادی و وضعیت تورم دارد. به‌عبارت‌دیگر رشد اقتصادی کم و یا منفی به معنای رکود اقتصادی و تعطیلی بنگاه‌های تولیدی است و نتیجه آن افزایش بیکاری گسترده و فقر است و از طرف دیگر تورم افسارگسیخته منجر به کاهش قدرت خرید اقشار متوسط و ضعیف جامعه و در نتیجه افزایش فقر بیشتر می‌شود. در ادامه برنامه‌های استخراج‌شده برای تحقق این راهبرد ارائه شده است:

۱-۱-۱. برنامه: گسترش دیپلماسی و تعاملات اقتصادی

گسترش دیپلماسی اقتصادی و افزایش تعاملات با کشورها و سازمان‌های مختلف منطقه‌ای و جهانی ضمن رونق بازارهای صادراتی، منجر به افزایش تاب‌آوری اقتصاد کشور می‌گردد.

«میزان تحریم‌ها با فقر مطلق در ایران اثر مستقیم دارد؛ یعنی با افزایش تحریم‌های اقتصادی، تعداد افراد درگیر با فقر مطلق نیز در کشور افزایش می‌یابند.» (سند شماره ۲: نادمی)

۱-۲. برنامه: ثبات در خط‌مشی‌های اقتصادی و گسترش نقش مردم در اقتصاد

ثبات در خط‌مشی‌های اقتصادی به سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی که به دنبال محیطی آرام و قابل‌اطمینان می‌گردند کمک می‌کند که بهتر بتوانند تصمیم‌گیری کنند و در نتیجه منجر به افزایش حضور مردم در اقتصاد می‌گردد.

«اینکه در سیاست‌های پولی‌مان، در سیاست‌های مالی‌مان مدام تغییرات پی‌درپی بدهیم این خیلی مضر است برای کشور، حالت بی‌اطمینانی به وجود می‌آید. کارآفرین را مردّد می‌کند.» (سند شماره ۳: مقام رهبری)

۱-۱-۳. برنامه: شفافیت و پاسخگویی نظام بانکی (در حفظ ارزش پول ملی، کنترل نقدینگی و ناترازی ارزی)

بانک مرکزی به‌عنوان متولی نظام پولی و بانکی کشور نقش اساسی در میزان نقدینگی و ناترازی مالی و ارزی کشور و از طرفی سوق‌دادن منابع مالی بانک‌ها به سمت تولید و اشتغال و غیره برعهده دارد.

«از دلایل اصلی نابرابری و رکود گسترده، توزیع نابرابری تسهیلات، سوداگری در بخش مسکن و ارز که همه این‌ها محصول نظام بانکی است» (سند شماره ۷: ج اقتصاد)

۱-۱-۴. برنامه: رشد متوازن عوامل ساختاری اقتصاد و افزایش بهره‌وری (صنعت، معدن و کشاورزی، گردشگری و غیره)

رشد اقتصادی متوازن در همه عرصه‌های کشاورزی، صنعت، گردشگری و خدمات می‌تواند ضامن گسترش اقتصاد پایدار گردد و کشور را از اقتصاد تک‌محصولی که از تاب‌آوری لازم برخوردار نیست نجات دهد.

«در طول ۵۰ سال گذشته مناطقی از کشور عملاً از گردونه توسعه حذف شدند یا مورد غفلت واقع شدند به این معنا که هیچ‌گونه تلاشی برای توسعه اشتغال در این مناطق صورت نگرفت وقتی اشتغال توسعه پیدا نکند فقر حاکم می‌شود». (سند شماره ۹: گراوند)

۱-۱-۵. برنامه: گسترش دولت هوشمند همراه با ارتقاء شفافیت اداری، مبارزه با فساد و

تبعیض

عدم شفافیت اداری و وجود فساد و تبعیض در برخورداری از فرصت‌های یکسان برای شهروندان از عوامل مهم در گسترش فقر و بی‌عدالتی است.

«نابرابری اقتصادی فراتر از نابرابری درآمدی است و افزایش بیکاری یکی از نموده‌های نابرابری است. رانت، افزایش فساد اقتصادی نیز جلوه‌هایی از نابرابری اقتصادی است و هرچه جلوه‌هایی از نابرابری اقتصادی بیشتر شود؛ یعنی عده‌ای خاص از این رانت به معنای منفی آن استفاده می‌کنند و نابرابری‌ها افزایش می‌یابد.» (سند شماره ۱۹: محمودی)

۱-۲: راهبرد آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی: این راهبرد مبتنی بر متناسب‌سازی اطلاعات اقلیمی و جغرافیایی با ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی در کشور است و همچنین به دنبال تحول در برنامه‌های فقرزدایی است. در این راهبرد، برنامه‌هایی مانند موقعیت‌سنجی مناسب سکونتگاه‌ها و همچنین رویکرد منطقه‌ای و محلی به فقرزدایی از جمله موارد مهم می‌باشد.

۱-۲-۱. برنامه: موقعیت‌سنجی سکونتگاه‌های جدید مبتنی بر آمایش سرزمینی

آمایش سرزمینی و توزیع جمعیت در مکان‌های جغرافیایی برخوردار از مواهب و به‌دور از مخاطرات طبیعی از جمله مواردی است که کمک فراوانی به رشد و توسعه اقتصادی پایدار و کاهش فقر می‌کند.

«از عوامل نابرابری و فقر در ایران قدرت یک بخش نسبت به سایر بخش‌ها است تدوین آمایش سرزمینی می‌تواند راهکاری برای رشد متوازن باشیم. اکنون در کلان‌شهرها شاهد مکش سرمایه انسانی و منابع مالی و امکانات هستیم.» (سند شماره ۱۱: عباسی)

۱-۲-۲. برنامه: واگذاری نظام برنامه و بودجه فقرزدایی به سطوح استانی و محلی

ریشه و علت‌های فقر در هر مکانی با مکان دیگر جغرافیایی ممکن است متفاوت باشد تمرکززدایی از فقرزدایی و توجه به محله‌گرایی و منطقه محوری در مبارزه با فقر و مشارکت فقرا این امکان را به خطمشی‌گذاران و مجریان می‌دهد تا به تناسب علت فقر در افراد محله، برنامه متناسب با آن را در نظر بگیرند.

«تمرکززدایی از فقرزدایی در حوزه خطمشی‌گذاری عمومی، موضوعی که از اهمیتی اساسی برخوردار است میزان افزایش مشارکت دهک‌های پایین درآمدی در فرایند فقرزدایی، رابطه متقابل با رفع فقر دارد» (سند شماره ۱۴: سعیدی)

۳-۲-۱. برنامه: اعلام رسمی وضعیت شاخص‌های فقر و ارتقای قدرت خرید اقشار

ضعیف جامعه (از طریق متناسب‌سازی مزد شاغلین، مستمری‌بگیران و مقرری بیکاران) اولین گام برای حل مسئله شناخت صحیح مسئله و ابعاد آن هست برای رفع فقر نیازمند تعریف دقیق و شناخت کامل از شدت فقر در سطوح مختلف کشور داریم شناخت کافی از وضعیت فقر در کشور کمک می‌کند تا خطمشی‌گذاران و مجریان تصمیم‌های مناسبی را اتخاذ کنند.

«با اتخاذ روشی دقیق هم می‌توان تغییرات فقر را در یک بازه زمانی اندازه گرفت و هم معیاری برای سنجش عملکرد مسئولان و دولت‌ها در یک دوره زمانی خاص باشد» (سند شماره ۱۵: محمودی)

۲: خطمشی حمایتی - تسهیلی

تسهیلگری در لغت به معنای ساده‌سازی یا کمتر کردن مسائل با حرکت به سمت جلو است. در حقیقت، تسهیلگری فرایندی است که طی آن تلاش می‌شود با اقداماتی افراد به سمت توانمندی حرکت نمایند. این خطمشی مشتمل بر دو راهبرد است، راهبرد اول؛ تسهیل در کسب‌وکارها و گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان با پنج برنامه، راهبرد دوم؛ کاهش

جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، ازکارافتادگی و درمانی) با سه برنامه.

۱-۲: راهبرد تسهیل در کسب و کارها و گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان:

فقر ارتباط مستقیم با وضعیت اشتغال دارد به گونه‌ای که هرچقدر وضعیت اشتغال مطلوب‌تر و بیکاری کمتر باشد میزان فقر مطلق کاهشی است شرکت‌های دانش‌بنیان و تعاونی در کشورهای پیشرو در زمینه فقرزدایی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در افزایش رفاه، اشتغال و توزیع ثروت شناخته می‌شود. ضمن اینکه کشورهای هند، پاکستان و بنگلادش با گسترش تعاونی‌های روستایی به موفقیت‌های چشم‌گیری دست‌یافته‌اند. در کشورهای ایالات متحده، کانادا، دانمارک و فنلاند عملکرد تعاونی‌ها بخصوص در حوزه روستایی مناسب بوده است (نجفی، ۲۰۰۹). هرچقدر نفوذ شرکت‌های تعاونی در بین گروه‌های هدف افزون‌تر باشد از میزان فقر کاسته می‌شود.

۱-۲-۱. برنامه: جلوگیری از سوداگری، قاچاق کالا و واردات غیر ضرور

توجه به نیروی کار، تولید و جلوگیری از سوداگری و قاچاق کالا ارتباط مستقیمی با یکدیگر دارند. به عبارتی با جلوگیری از سوداگری و قاچاق کالا و حمایت از نیروی کار و عوامل تولید رشد اقتصادی و افزایش اشتغال را در پی خواهد داشت و کم‌توجهی به عوامل تولید جلوگیری از سوداگری و قاچاق کالا بیکاری و افزایش فقر را در پی خواهد داشت.

«عوامل اقتصادی که منجر به فقر می‌گردند متعدد هستند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از عوامل داخلی مانند: قاچاق کالا، کاهش ارزش پول ملی، نوسانات ارزی، تجمع ثروت و صنایع در کلان‌شهرها، عدم دسترسی به بازارهای بین‌المللی و غیره» (سند شماره ۲۱: حسین)

۱-۲-۲. برنامه: عدالت مالیاتی و هدایت اعتبارات بانکی به بخش مولد

بخش تولید برای رونق‌یافتن باید از حمایت نظام بانکی، مالی و مالیاتی کشور برخوردار باشد. زیرا رونق این بخش تأثیر مستقیم بر کاهش فقر خواهد داشت.

«اصلاح نظام مالیاتی چه در بخش تأمین و چه در بخش توزیع از جمله ضروری‌ترین ابزارهای خط‌مشی است که نظام حکمرانی در راستای تحقق عدالت اجتماعی باید در دستور کار خود قرار دهد» (سند شماره ۲۵: پژوهش‌ها)

۲-۱-۳. برنامه: اصلاح چرخه مدیریت زنجیره‌های تأمین و ارزش محصولات (کشاورزی،

پروتئینی، کالاهای اساسی، صنایع دستی و غیره)

در صنایع مختلف تکمیل زنجیره تأمین و ارزش تأثیر مهمی در رونق اقتصادی و کاهش هزینه‌های تولید و افزایش اشتغال در پی دارد.

«بررسی‌ها در بخش کشاورزی نشان می‌دهد سرمایه‌گذاری در توسعه بخش‌های

لجستیک مانند سیستم حمل‌ونقل، انبارداری، سردخانه و غیره... ارتباطات و

هماهنگی بین اجزا مختلف زنجیره از جمله مواردی است که ضمن توسعه

زنجیره‌های ارزش منجر به افزایش اشتغال کشاورزی خواهد شد.» (سند شماره

۲۷:خالدی)

۲-۱-۴. برنامه توسعه زیرساخت‌های تجاری‌سازی محصولات دانش‌بنیان

شرکت‌های دانش‌بنیان نقش مهمی در کمک به صنعت در گسترش محصولات و

توسعه بازارهای جدید بر عهده دارد بنابراین چنانچه زیرساخت‌های متناسب برای توسعه

دانش‌بنیان‌ها همراه با گسترش بازارهای خارجی موردتوجه قرار گیرد نقش اساسی و

مهمی در افزایش اشتغال و رفع فقر خواهد داشت.

«اقتصاددانش بنیان از یک‌سو می‌تواند زمینه را برای اشتغال نیروهای جوان و

متخصص فراهم آورد و گامی جدی در راستای اقتصاد مقاومتی و ایجاد رونق

اقتصادی و در نتیجه ریشه‌کن کردن فقر در جامعه داشته باشد.» (سند شماره

۳۹:فلاحی)

۲-۱-۵. برنامه: گسترش و شبکه‌سازی تعاونی‌های تولیدی و خدماتی در مناطق محروم

تولید ثروت و توزیع صحیح آن در بین اقشار نیازمند از جمله موارد مهم و مؤثر در کاهش

فقر است. تعاونی‌ها می‌توانند ضمن گسترش دامنه اشتغال و افزایش کار گروهی باعث توزیع

متناسب ثروت بین گروه هدف گردد و در نتیجه منجر به کاهش فقر گردد.

«برای مبارزه با فقر، توسعه اشتغال‌زایی توسط تعاونی‌ها به‌تنهایی اکتفا نمی‌کند؛

بلکه نیازمند توجه به بسترهای اجتماعی و فرهنگی و آموزش‌های کار جمعی و

تیمی و توانمندسازی اعضای شرکت تعاونی و غیره نیز هست.» (سند شماره ۴۲:

قنبری)

۲-۲: راهبرد کاهش جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، ازکارافتادگی و درمانی): برخی زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری هستند که نبود و یا ضعف آن‌ها شرایط را برای گسترش فقر فراهم می‌آورد. این راهبرد به دنبال کاهش نمادها و جلوه‌های فقر در جامعه است ضمن اینکه زیرساخت‌هایی که فرایند فقرزدایی را تسهیل می‌کند را مورد توجه قرار می‌دهد.

۲-۲-۱. برنامه: گسترش زیرساخت‌ها و مسکن اجتماعی در مناطق محروم و توجه به

امنیت غذایی دهک‌های پایین

بررسی‌ها نشان می‌دهد برخی از علت‌های فقر، ناشی از ضعف در زیرساخت‌ها مانند آموزش، بهداشت و سلامت، راه و حمل‌ونقل است؛ بنابراین توجه به توسعه زیرساخت‌ها منجر به کاهش فقر می‌گردد.

«ازجمله عواملی که بر وجود فقر مؤثر است عبارت‌اند از: ضعف یا عدم دسترسی مناسب خانوارها به آب سالم، برق، خدمات بهداشتی و آموزشی و فنی حرفه‌ای متناسب با نیازهای بازار.» (سند شماره ۳۴: عرفانی)

۲-۲-۲. برنامه: پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر

اجتماعی (زنان سرپرست خانوار، کودکان کار و غیره)

از دلایلی که برخی به فقر مبتلا می‌شوند عبارت است از آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق زنان، زنان سرپرست خانوار، اعتیاد و غیره بنابراین پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و اختصاص شغل‌های مناسب برای این افراد جهت جلوگیری از فقر بسیار مهم هست.

«آمارها حاکی از آن است که زنان سرپرست خانوار در مناطق شهری و روستایی بیش از دیگران در معرض فقر مطلق قرار دارند.» (سند شماره ۳۶: شاه‌حسینی)

۲-۲-۳. برنامه: اعمال اصلاحات ساختاری در صندوق‌های بازنشستگی باهدف

گسترش نظام تامین اجتماعی و بیمه‌ای چندلایه سلامت، خطر پذیری و غیره نظام بیمه در کشور از مشکلات اساسی رنج می‌برند ضعف در بیمه همگانی درمانی، بیکاری و حوادث ازجمله مواردی است که نیازمند گسترش بیشتر است از طرف دیگر صندوق‌های بیمه‌ای دارای مشکلات ساختاری در ارائه خدمات ناشی از

ناترازی است؛ بنابراین اعمال اصلاحات در نظام بیمه‌ای کشور در فرایند فقرزدایی بسیار مؤثر خواهد بود.

«شکل‌دهی نظام همگانی، جامع و فراگیر و چندلایه تأمین اجتماعی که در سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی آمده است پیش‌نیاز هر اصلاحی در حوزه بیمه‌های اجتماعی است.» (سند شماره ۳۰:حیدری)

۳: خطمشی ترویجی

خطمشی ترویجی مبتنی برافزایش آگاهی و دانش شهروندان است. در ذیل این خطمشی دو راهبرد ارتقا فرهنگ عمومی و حرفه‌ای (با سه برنامه) و افزایش سرمایه اجتماعی (با دو برنامه) قرار دارد. بررسی داده‌ها نشان می‌دهد از عوامل فقرزا در جامعه آسیب‌های اجتماعی و ناهنجاری‌های فرهنگی است. به عبارت دیگر تا سطح آگاهی و اطلاعات برخی از فقرا افزایش پیدا نکند کمک‌های مالی در راستای کاهش فقر آنان بی‌تأثیر و بلکه تشدیدکننده فقر آنها خواهد بود.

۳-۱. راهبرد ارتقای فرهنگ عمومی و حرفه‌ای: بررسی و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد فقر تعدادی از فقرا ناشی از ضعف فرهنگی است باورهای ناصحیح مانند باور به شانس و تقدیر، فقر بین نسلی، تعصبات طایفه‌ای و غیره از جمله عوامل بازدارنده در حوزه فقرزدایی است. از طرفی دیگر ضعف‌هایی مانند بی‌تحرکی، عدم امید به آینده، نداشتن مهارت، ضعف در کار گروهی و غیره نیز که ریشه در فرهنگ فردی و جمعی دارد در پیدایش و گسترش فقر مؤثر هستند.

۳-۱-۱. برنامه: گسترش نظام آموزش همگانی و فنی و حرفه‌ای و متناسب‌سازی آن با بازار

کار منطقه‌ای

از جمله علت‌های فقر بیکاری است و در برخی موارد از علت‌های بیکاری نبود مهارت است؛ بنابراین افزایش مراکز فنی و حرفه‌ای متناسب با بازار کار تأثیر مهمی در کاهش فقر ایفا نماید.

«مهارت‌آموزی راه برون‌رفت از محرومیت و شکستن حلقه فقر است.» (سند شماره

۳-۱-۲. برنامه: مبارزه با ناهنجاری‌ها و خرافات فرهنگی (تکدی‌گری، نابرابری جنسیتی، باور به شانس و تقدیر، تنبلی و بی‌حرکی و غیره)

بررسی‌ها حاکی از آن است در بسیاری از مواقع علت فقر ریشه در موضوعات فرهنگی دارد به‌عنوان مثال تنبلی و بی‌حرکی، باور به فقر بین‌نسلی، شانس و تقدیر و غیره برای خروج این دسته از فقرا از فقر باید با مجموعه‌ای از راهکارها و اقدامات فرهنگی به سمت تغییر در باورها و خرافات حرکت کرد.

«فقر صرفاً کمبودهای اقتصادی نیست؛ بلکه عواملی همچون کمبود عزت‌نفس و استقلال را دربر می‌گیرد.» (سند شماره ۴۳: حسینی)

۳-۱-۳. برنامه: ترویج ارزش‌ها و هنجارهای مؤثر فرهنگی و اسلامی (امید به آینده، کار و تلاش، مهارت‌آموزی، وجدان کاری، قرض‌الحسنه، خمس، زکات، انفاق و غیره)

بسیاری از هنجارها و ارزش‌های فرهنگی هستند که ترویج آنان در جامعه تأثیر اساسی بر کاهش فقر خواهد گذاشت. امید به آینده و وجدان کاری در کنار علاقه به مهارت‌آموزی و کار گروهی افراد را به تلاش بیشتر و مفیدتر رهنمون می‌سازد.

«ریشه‌کنی فقر فرهنگی، گام مهمی در ریشه‌کنی فقر اقتصادی دارد.»

(سند شماره ۴۶: زالی)

«بر طبق دستورات دین اسلام اعمال واجب و مستحبی مانند پرداخت خمس، زکات، قرض‌الحسنه و صدقه و غیره وجود دارد که این دستورات در راستای کاهش فاصله طبقاتی و افزایش عدالت در جامعه هست.» (سند شماره ۴۸: جعفری)

۳-۲: راهبرد افزایش سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین ظرفیت‌های موجود در هر جامعه‌ای برای حرکت به سمت مطلوب است. این سرمایه مبتنی بر اعتماد و مشارکت اجتماعی است.

۳-۲-۱. برنامه: افزایش مشارکت دهک‌های پایین در فرایند توانمندسازی به همراه

تقویت نهادهای واسط مردمی

مشارکت دهک‌های پایین در فرایند فقرزدایی از جمله نکات اساسی در رفع فقر هست بدون مشارکت فقرا در فرایندهای رفع فقر امکان توانمندسازی و خروج آنان از فقر کاهش می‌یابد.

«توانمندسازی فقرا به معنای افزایش قدرت فکر، گفتگو، مهارت‌آموزی و مسئولیت‌پذیری و مطالبه‌گری منطقی آنان از دولت برای انتخاب یک زندگی متفاوت هست.» (سند شماره ۴۹: بهرامی)

۲-۲-۳. برنامه: اولویت‌دهی به انتصاب مدیران بومی و تقویت سازمان مشارکت اجتماعی محله با تمرکز بر ظرفیت‌های محلی - منطقه‌ای

انتصاب مدیران بومی ضمن اینکه منجر به افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردد مدیران را در مقابل چشم مردم قرار می‌دهد همچنین ظرفیت‌های محلی و منطقه‌ای بسیاری برای رفع فقر از چهره محلات و مناطق درگیر با فقر وجود دارد که استفاده از این ظرفیت‌ها با مشارکت مناطق مجاور و برخوردار و همچنین تشکیل سازمان مشارکت اجتماعی محله و مشارکت فقرا نقش مهمی در کاهش فقر ایفا خواهد کرد.

«از جمله مزایای نیروهای بومی می‌توان آشنایی با محیط، دلسوزی برای پیشرفت منطقه خود، نفوذ کلام، و درنهایت کارآیی و اثربخشی بیشتر در حوزه اجرا و عملکرد دانست.» (سند شماره ۵۱: توانا)

بحث و نتیجه‌گیری

به‌رغم اقدامات مثبت فقرزدایی که از آغازین روزهای پیروزی انقلاب اسلامی در ایران انجام گرفت، اما ارزیابی‌ها حاکی از آن است که مجموعه خطمشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های موجود برای کاهش فقر که در ذیل آن‌ها چندین سازمان دولتی و عمومی برای پیشبرد آن فعالیت می‌کنند، از اثربخشی و کارآمدی لازم برخوردار نبوده‌اند. به همین دلیل، این پژوهش به دنبال واکاوی خطمشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های مؤثر رفع فقر در ایران است و نوعی گونه‌شناسی جدید علمی از انواع خطمشی‌ها، راهبردها و برنامه‌ها به ادبیات رفع فقر در کشور ارائه می‌دهد. یافته‌هایی که نشان می‌دهد برای غلبه بر فقر نیازمند سه خطمشی تنظیم‌گری، تسهیل‌گری (حمایتی) و ترویجی هستیم که شامل ۶ راهبرد و ۲۱ برنامه اجرایی و عملیاتی است.

طبق یافته‌های این پژوهش، تنظیم‌گری از جمله خط‌مشی‌هایی است که ضرورت دارد مورد توجه خاص دولت بخصوص در اتخاذ راهبردهایی همچون؛ رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم، آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی فقرزدایی و ۸ برنامه عملیاتی در ذیل این راهبردها مانند گسترش دیپلماسی و تعاملات اقتصادی، ثبات در خط‌مشی‌ها و گسترش نقش مردم در اقتصاد برای پیشبرد بهتر فقرزدایی، شفافیت نظام بانکی و پاسخگویی بانک مرکزی و واگذاری نظام برنامه و بودجه فقرزدایی به سطوح استانی و محلی در کشور نام برد.

یافته‌های برخی از پژوهش‌ها (برای مثال: *MemarzadehTehran, SanaiAalem & Khandozi et al., 2016; Daneshfard, 2017*) نشان می‌دهد عمده‌ترین ضعف در فقرزدایی غلبه برنامه‌های رفاهی بر خط‌مشی‌های توانمندسازی فقرا است. درزمینه راهبردهای خط‌مشی تنظیم‌گری مانند رشد اقتصادی پایدار و کاهش تورم، آمایش سرزمینی و تحول در نظام برنامه‌ریزی فقرزدایی و مجموعه اقداماتی که در ذیل این راهبردها قرار دارد یافته‌ها نشان می‌دهد نهاد خط‌مشی‌گذار و اجرایی در جمهوری اسلامی ایران مجموعه اقداماتی را در این راستا انجام داده است که البته از پیوستگی و همبستگی لازم در راستای فقرزدایی برخوردار نبوده است (*AhmadiShadmehri & Davodi, 2015*). دولت برای رفع فقر علاوه بر خط‌مشی تنظیم‌گری به خط‌مشی حمایتی-تسهیلی و راهبردها و اقدامات متناسب نیز نیازمند است. راهبردهایی همچون تسهیل در کسب‌وکارها همراه با گسترش تعاونی‌ها و اقتصاددانش بنیان، کاهش جلوه‌های فقر و گسترش نظام تامین اجتماعی (بیکاری، بازنشستگی، ازکارافتادگی و درمانی) و ۸ برنامه در ذیل آنها مانند عدالت مالیاتی و هدایت اعتبارات بانکی به بخش مولد، گسترش زیرساخت‌ها و مسکن اجتماعی در مناطق محروم و توجه به امنیت غذایی دهک‌های پایین مورد توجه قرار دارد. این موارد با برخی از یافته‌های پژوهش‌های گذشته مانند (*Mohammadzadeh, Taghizadeh, & Alamnaz, 2017*) نزدیک هست.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد که علاوه بر دو خط‌مشی تنظیم‌گری و حمایتی، خط‌مشی ترویجی به همراه راهبردها و برنامه‌های مربوطه نیز برای رفع فقر از جامعه موردنیاز است. این خط‌مشی که شامل دو راهبرد ارتقای فرهنگ عمومی و حرفه ای و

افزایش سرمایه اجتماعی است، برنامه‌هایی همچون گسترش نظام آموزش همگانی و فنی و حرفه‌ای و متناسب‌سازی آن با بازار کار منطقه‌ای، مبارزه با ناهنجاری‌ها و خرافات فرهنگی، ترویج ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی و اسلامی، افزایش مشارکت دهک‌های پایین در فرایند توانمندسازی را در بردارد. یافته‌های این بخش از پژوهش با برخی از پژوهش‌ها مانند (Brimani, Rasti, Dehani, & JanTigh, 2016., Parvin & Darvishi Fard, 2015) مطابقت دارد.

در نهایت این‌که؛ برای رفع فقر معیشتی از ایران، باید به‌صورت هم‌زمان و یکپارچه به سه خط‌مشی تنظیمی، حمایتی و ترویجی، همراه با راهبردها و برنامه‌های مربوطه پایبند بود ضمن اینکه این خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌ها، حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در کشور را که با فقر مرتبط هستند را در برمی‌گیرد.

این پژوهش، چارچوبی برای راهنمای عملی مدیران و مجریان برای شناخت عرصه‌های مختلف اثرگذار بر فقر و اتخاذ خط‌مشی‌ها، راهبردها و برنامه‌های موثر در رفع فقر عرضه می‌کند و پیشنهادهایی از جمله؛ تدوین سند ملی فقرزدایی برای هدف‌گذاری و تقسیم وظایف دستگاه‌ها و رصد عملکردها توسط دبیرخانه شورای عالی فقرزدایی یا سازمان برنامه و بودجه، تشکیل دبیرخانه دائمی فقرزدایی (ذیل شورای عالی رفاه) در کشور و تولی‌گری فقرزدایی و هماهنگی بین دستگاه‌های مسئول فقرزدایی ارائه می‌کند.

در انجام این پژوهش با محدودیت‌های روشی مانند تنوع در مصاحبه‌ها، حجم فراوان منابع قابل‌طرح در ادبیات پژوهش و روش‌های مختلف در تجزیه و تحلیل داده‌ها و غیره مواجه بودیم. یافته‌های این پژوهش ضمن ارتقای ظرفیت نظری مطالعات فقرزدایی در ایران، می‌تواند منجر به افزایش پیشینه دانشی مرتبط با مطالعات فقرزدایی در کشور شود پیشنهادهایی که برای سایر پژوهشگران به نظر می‌آید عبارت است از اینکه بررسی کلان و جامع فقرزدایی در کشور تکمیل‌کننده این پژوهش خواهد بود همچنین این موضوع می‌تواند با روش‌های متعدد دیگر (مانند داده‌بنیاد) موردبررسی قرار گیرد و سپس نتایج این پژوهش‌ها با روش فراترکیب جمع‌آوری و در اختیار خط‌مشی‌گذاران قرار گیرد ضمن اینکه بررسی وضعیت حکمرانی فقرزدایی و آسیب‌شناسی مدیریت فقرزدایی در کشور، همچنین

بررسی تطبیقی برنامه‌ها و اقدامات فقرزدایی در ایران با سایر کشورهای موفق در امر فقرزدایی نیز می‌تواند راهگشا باشد.

حمایت و قدردانی

با تشکر از دانشگاه دفاع ملی که از نظر معنوی نویسندگان این مقاله را حمایت کردند. این پژوهش برگرفته از رساله دکتری نویسنده چهارم انجام شده است و از حمایت مالی برخوردار نبوده است.

منابع فارسی

- ابوالفضلیان، نرگس. (۲۰۱۷). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد دین‌محور در فقرزدایی: رویکرد توانمندسازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی.
- احمدی شادمهری، محمد طاهر و داوودی، آزاده (۲۰۱۵)، نقش مخارج دولت در تأمین زیرساخت‌های اقتصادی-اجتماعی و کاهش فقر در ایران، نشریه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۳ شماره ۱۰.
- ارشدی، علی و کریمی، عبدالعلی. (۲۰۱۳). بررسی وضعیت فقر مطلق در ایران در سال‌های برنامه اول تا چهارم توسعه، نشریه خط‌مشی‌های راهبردی و کلان، دوره ۱ شماره ۱.
- امانی‌پور، مونا، نیلساز، نصرت و ایروانی، جواد. (۲۰۱۷). بررسی حد فقر و عوامل مؤثر بر آن از دیدگاه امام علی (ع)، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، سال ۱۶ شماره ۵۲.
- امیدی، رضا. (۲۰۱۹). تحلیل تعارض در خط‌مشی‌گذاری اجتماعی بررسی تدوین فرایند قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، نشریه مطالعات و پژوهش‌های اجتماعی در ایران، دوره ۸ شماره ۳.
- باوش، معصومه، شیبانی، ملیحه و موسایی، میثم، (۲۰۱۷)، تحلیل عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر فقر و نابرابری حوزه سلامت طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۹۰، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۶۷.
- بریمانی، فرامرز، راستی، هادی، دهانی، میثم و جهان تیغ، راضیه. (۲۰۱۶). تحلیل رابطه فقر و سرمایه اجتماعی؛ مطالعه موردی سکونتگاه‌های مرزی استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۷ شماره ۳.
- پروین، ستار. درویشی فرد، علی‌اصغر. (۲۰۱۵). خرده‌فرهنگ فقر و آسیب‌های اجتماعی در محلات شهری، فصلنامه رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۳.
- پروین، سهیلا، بانوئی، علی‌اصغر رمضان زاده ولیس، گلروز. (۲۰۲۰). اثر یکسان‌سازی نرخ ارز بر فقر در ایران، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال ۲۰ شماره اول.
- پورتر کارونی، محمد شارع پور، محمد. (۲۰۲۰). فقر شهری در ایران؛ فراتحلیل و یک مرور نظام‌مند، مجله مطالعات ساختار و کارکرد شهری، سال ۷ شماره ۲۲.

- خاندوزی، سیداحسان، شهسواری، سجاد و علم‌خواه، عبدالله. (۲۰۱۶). ارزیابی خط‌مشی‌های فقرزدایی در پنج برنامه توسعه جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه راهبرد توسعه*، شماره ۴۶.
- خسروی نژاد، علی‌اکبر. (۲۰۱۱). برآورد فقر و شاخص‌های فقر در مناطق شهری و روستایی، *نشریه مدل‌سازی اقتصادی*، شماره ۱۸.
- دانایی‌فرد، حسن، الوانی، مهدی و آذر، عادل. (۲۰۱۴). *روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع*. تهران: انتشارات صفار، چاپ نهم.
- دانایی‌فرد، حسن، صداقت، عطیه، کاظمی، سید حسین و خائف الهی، احمدعلی. (۲۰۲۱). واکاوی راهبردهای سازمان‌های دولتی ایران برای ایجاد تاب‌آوری در کارکنان در دوران همه‌گیری کووید ۱۹: پژوهشی کیفی. *مطالعات مدیریت دولتی ایران*، سال ۴، شماره ۳.
- درویشی، باقر، امیدی، مهدی و جانی، بهاره. (۲۰۱۸). تجزیه پویای فقر در طی چهار برنامه توسعه ایران بر اساس روش جدید تجزیه شش جزئی، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)*، سال هجدهم، شماره اول.
- دفتر مطالعات اقتصاد بخش عمومی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۲۰۱۸). *نظام ملی تنظیم‌گری، گزارش مرکز، شماره مسلسل: ۱۵۹۴۰*.
- ربیعی، حسین. (۲۰۲۲). *اندازه‌گیری فقر شاغلان در اقتصاد ایران و شناسایی عوامل مؤثر*، رساله دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی.
- سالم، علی‌اصغر، ابونوری، اسماعیل، عرب یارمحمدی، جواد. (۲۰۱۸). رویکرد چندبعدی به اندازه‌گیری فقر؛ مفاهیم نظری و شواهد تجربی در اقتصاد ایران در طول سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۲، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ۱۸، شماره ۶۸.
- شمخی، مینا، ناصری‌کیموند، امان‌الله و مادی‌کهنکی، فاطمه. (۲۰۱۹). راهکارهای تربیتی فقرزدایی در نهج‌البلاغه، *نشریه آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث*، دوره ۵، شماره ۱.
- عسگری، محمدمهدی، میسمی، حسین. (۲۰۱۴). تحلیل نقش مؤلفه‌های توسعه انسانی در بهبود وضعیت فقر و توزیع درآمد از دیدگاه اسلامی، *دو فصلنامه جستارهای اقتصادی*، سال ۶، شماره ۱۲.
- کاوایانی، زهرا، پهلوان، محمد صابر بیرجندی، محمدصادق. (۲۰۲۳). وضعیت فقر و ویژگی‌های فقرا در دهه گذشته (دهه ۹۰)، *گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*، شماره مسلسل: ۱۸۹۵.
- کرسول، جان دلبلیو. *طرح پژوهش (رویکردهای کمی، کیفی و شیوه ترکیبی)*. ترجمه: حسن دانایی‌فرد و علی صالحی (۲۰۱۷). تهران: انتشارات کتاب مهربان.
- محمد زاده، یوسف، تقی زاده و نرگس، نظریان علمناز. (۲۰۱۷). نابرابری درآمد، فقر و سلامت عمومی، *مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران (پی‌اورد سلامت)*، دوره ۱۱، شماره ۲ خرداد و تیر ۱۳۹۶.

محمدی، جمال و باقری کشکولی، علی. (۲۰۱۵). تحلیل تطبیقی رابطه فقر و خشونت شهری با استفاده از مدل ویکور، نشریه مطالعات نواحی شهری (دانشگاه شهید باهنر کرمان)، سال اول، شماره یک.

مرادی، فرشید. (۲۰۲۱). بررسی عوامل مؤثر بر فقر قابلیت‌ی در کشورهای گروه D8؛ با تأکید بر جهانی‌شدن و رشد اقتصادی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی.

معمار زاده طهران، غلامرضا، ثنائی اعلم، فاطمه و دانش فرد، کرم اله. (۲۰۱۷). ارائه الگوی اجرای خط‌مشی فقرزدایی در ایران بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله، مطالعات مدیریت راهبردی، شماره ۲۸.

موسوی نیک، سید هادی، کاویانی، زهرا، پهلوان، محمد صابر، (۲۰۲۲). پایش فقر در سال ۱۴۰۰، گزارش وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، دفتر مطالعات رفاه اجتماعی.

مهرگان، نادر و محسنی، الهه. (۲۰۱۲). بررسی رابطه علی بین فقر و فساد در کشورهای درحال توسعه، نشریه رفاه اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۴۶.

نجفی، بهاء‌الدین. (۲۰۰۹). تجربیات جهانی در زمینه نقش تعاونی‌ها در کاهش فقر و اشتغال‌زایی، نشریه تعاون، سال بیستم، شماره ۲۰۶ و ۲۰۷.

نواب پور، حمیدرضا. (۲۰۲۲). مطالعه‌ای در فقر چندبعدی و سهم بعدها در استان‌های ایران، نشریه پژوهش‌های اقتصادی ایران، انتشار آنلاین شهریور ۱۴۰۱.

نوبخت، رضا، قاسمی اردهانی و علی، غلامی محمد. (۲۰۱۸). بررسی و تحلیل پیامدهای اقتصادی-جمعیتی خشکسالی در مناطق شرقی ایران، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، دوره ۷، شماره ۲۹.

یوسفی، علی، مهدیان، شکیبیا و خلج، سکینه. (۲۰۱۵). شناسایی عوامل تعیین‌کننده فقر چندبعدی در مناطق روستایی ایران، پژوهش‌های روستایی، دوره ۶، شماره ۴.

References

- Ahmadi Shadmehri, M. & Davodi, A. (2014). The role of government spending in providing economic-social infrastructure and reducing poverty in Iran, *Journal of Strategic and Macro Policy*, 3(10). (In Persian).
- Alkire & U Kanagaratnam. (2021). Revisions of the global multidimensional poverty index: *indicator options and their empirical assessment*, 49(2), 169–183.
- Alkire, S., & Foster, J. (2009). Counting and Multidimensional Poverty Measurement (Short Version) (No. 7_5). Queen Elizabeth House, University of Oxford.
- Alkire, S., Roche, J., Santos, M., & Seth, S. (2011). *Multidimensional poverty index 2011: brief methodological note*.
- Alwani, M., Sharifzadeh, F. (2014). *public policy process, Tehran: Allameh Tabatabai University Press*. (In Persian).

- Amanipour, M, Nilsaz, N.& Irvani, J. (2016). the study of the level of poverty and factors affecting it from the perspective of Imam Ali (AS), *Nahj al-Balaghe Research Quarterly*, 16(52). (In Persian).
- Arshadi, A & Karimi, A. (2013). Studying the situation of absolute poverty in Iran in the years of the first to fourth development plan, *Strategic and Macro Policy Quarterly*, 1(1). (In Persian).
- Asgari, M., & Mossami, H. (2014). Analysis of the role of human development components in improving the poverty situation and income distribution from the perspective of Islam, *two economic quarterly*, 6(12). (In Persian).
- Baush, M, Shibani, M ,& Mousaei, M. (2015). analysis of socio-economic factors affecting poverty and inequality in the health sector during 2015-2016. *Social Welfare Quarterly*, No. 67. (In Persian).
- Blessing, G., Noor Hasharina, H. (2020). *Defining the characteristics of poverty and their implications for poverty analysis. Cogent Social Sciences*.6,1-10.
- Brady, D. (2019). *Theories of the causes of poverty. Annual Review of Sociology*, 45, 155-175.
- Brimani, F., Rasti, H., Dehani, M.,& JanTigh ,R. (2014). analysis of the relationship between poverty and social capital. A case study of border settlements in Sistan and Baluchistan Province, *Rural Research Quarterly*, 7(3). (In Persian).
- Bruijn & G Antonides. (2021). Poverty and economic decision making: a review of scarcity theory. *Theory and Decision*. 92, 5–37.
- Carlo, A, & Sara S,. (2020). Climate and poverty in Africa South of the Sahara. *World Development*.125.
- Creswell, J. Research Design (*Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*). Translation Danaei Fard, H & Salehi, A. (2015). *Tehran: Mehraban Kitab Publications*. (In Persian).
- Danaei Fard, H, Elwani, M & Azar, A. (2014). *Quantitative research methods in management: a comprehensive approach. Tehran: Safar Publications*, ninth edition
- Danaei Fard, H, Sadaqat, A, Kazemi, H & Khaef Elahi, A. (2021). Analyzing the strategies of Iranian government organizations to build resilience in employees during the covid-19 pandemic: a qualitative research. *Iranian public administration studies*, 4(3). (In Persian).
- Darvishi, B, Omidi, M,& Jani, B. (2017). Dynamic analysis of poverty in four development programs of Iran based on the new method of six-component analysis, *Economic Research Quarterly (Sustainable Growth and Development)*, 18(1). (In Persian).

- David, B. (2019). Theories of the Causes of Poverty. *Annual Review of Sociology*. 45,155-75.
- Dean, J., & Espen, Beer P. (201۷). Societal Poverty: A Relative and Relevant Measure. *The World Bank Economic Review*.35,180-206
- Deodat E. A. (2023). Entrepreneurship, Job Creation, Income Empowerment and Poverty Reduction in Low-Income Economies. *Scientific Research Publishing*.13 (6).
- Firouzi, F, Sediq Orei, G., & Asgharpour Masuleh, A. (2012). Poverty alleviation as one of the central policies of the system: a systematic review of policies and programs (2013-2014), *Strategic and Macro Policy Quarterly*, 9(4). (In Persian).
- Gonzalo, G, Sara, M & arnim,S. (2020). *The meaning of poverty matters: Trade-offs in poverty reduction programmes*.*Ecological Economics*.169.
- Graneheim, U., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105-112.
- Hanjie, W., Qiran, Z., Yunli, B., Linxiu, Z., & Xiaohua, y. (2020). Poverty and Subjective Poverty in Rural China, *Social Indicators Research*,150,219-242.
- Haushofer, J., & Fehr, E. (2014). On the psychology of poverty. *Science*, 344(6186), 862-867.
- Kaviani, Z, Pahlan, M., Birjandi. (2013). *the situation of poverty and the characteristics of the poor in the last decade (90s)*, report of the Research Center of the Islamic Council, serial number: 1895. (In Persian).
- Khandozi, S, Shahsawari, S.,& Alamkhah, A. (2015). Evaluation of poverty alleviation policies in the five development programs of the Islamic Republic of Iran, *Strategic Development Quarterly*, No. 46. (In Persian).
- Khosrovinejad, A. (2018). Poverty estimation and poverty indicators in urban and rural areas, *Economic Modeling Journal*, No. 18. (In Persian).
- Lal Basu. (2020). Poverty removal measures of Amartya sen and the Smithian dilemma. *Revista Científica Arbitrada de la Fundación MenteClara*. 5(115).1-27.
- Larantika, A. A. A. D., Zauhar, S., Makmur, M., & Setyowati, E. (2017). Collaboration as a strategy for poverty alleviation. *International Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(3), 40-48.
- Liu, Mingyue., Feng, X., Wang, S., & Qiu, H. (2020). China's poverty alleviation over the last 40 years: Successes and challenges. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 64(1), 209-228.

- Mansi, E Hysa, Panait, M., &, Voica, MC. (2020). Poverty A challenge for Economic Development? Evidences from Western Balkan Countries and the European Union. *Sustainability*. 12(18), 1-24.
- Mehrgan, N., Mohseni, E. (1391). Investigating the causal relationship between poverty and corruption in developing countries, *Journal of Social Welfare*, 12(46). (In Persian).
- Memarzadeh Tehran, G., Sanai Aalem, F. & Daneshfard, K. (2016). presenting the implementation model of poverty alleviation policy in Iran based on the twenty-year vision document, *Strategic Management Studies*, No. 28. (In Persian).
- Mohammadi, J. & Bagheri Kashkoli, A. (2014). comparative analysis of the relationship between poverty and urban violence using the Vicor model, *Journal of Urban Area Studies (Shahid Bahonar University of Kerman)*, 1(1). (In Persian).
- Mohammadzadeh, Y, Taghizadeh N &, Alamnaz, N. (2015). Income inequality, poverty and public health, *Journal of Faculty of Paramedicine, Tehran University of Medical Sciences (Piyavard Salamat)*, 11(2), (In Persian).
- Moradi, Farshid. (2015). *study of factors affecting poverty in D8 countries. With an emphasis on globalization and economic growth*, Master's thesis, Bu Ali Sina University, Faculty of Economics and Social Sciences. (In Persian).
- Mousavi Nik, H, Kaviani, Z, Pahlwan, M. (2011). *poverty monitoring in 1400*, report of Ministry of Cooperation, Labor and Social Welfare, Office of Social Welfare Studies. (In Persian).
- Najafi, B. (2007). Global experiences in the role of cooperatives in reducing poverty and creating employment, *Cooperative Magazine*, 20(206-207). (In Persian).
- Nawabpour, H. (2022). Multidimensional poverty and the share of dimensions in Iran's provinces, *Iran Economic Research Journal*, Shahrivar Publications 2022. (In Persian).
- Nobakht, R, Ghasemi Ardahani .A, & Gholami .M. (2016). study and analysis of the economic-demographic consequences of drought in the eastern regions of Iran, *Geography Quarterly (Regional Planning)*, 7(29). (In Persian).
- Office of Economic Studies of the General Department of the Islamic Council Research Center. (2017). the country's regulatory system, *report of the center*, serial number: 15940. (In Persian).

- Omidi, R. (2017). conflict analysis in social policy, review of the drafting process of comprehensive welfare and social security system law, *Iranian Journal of Social Studies and Research*, 8(3). (In Persian).
- Parveen, S. Fard Darvishi, A. (2014), Subculture of Poverty and Social Damages in Urban Areas, *Welfare and Social Development Quarterly*, No. 23. (In Persian).
- Parveen, S, Banovi, A, & Ramzanzadeh Velis, G. (2019). The Effect of Exchange Rate Equalization on Poverty in Iran, *Economic Research Quarterly (Sustainable Growth and Development)*, 20(1). (In Persian).
- Porter Karuni, M & Sharpour, M. (2019). Urban poverty in Iran. Meta-analysis and systematic review, *Journal of Urban Structure and Performance Studies*, 7(22). (In Persian).
- Rabiei, H, (2017), *Measuring occupational poverty in Iran's economy and identifying effective factors*, PhD thesis, *Shahid Beheshti University*, Faculty of Economic and Political Sciences. (In Persian).
- Salem, A, Abu Nouri, I, &. Arab Yarmohammadi, J. (2016). Multidimensional approach to measuring poverty. Theoretical concepts and empirical evidence in Iran's economy during 1370-1392, *Social Welfare Quarterly*, 18(68). (In Persian).
- Schilbach, F., Schofield, H., & Mullainathan, S. (2016). The psychological lives of the poor. *American Economic Review*, 106(5), 435–440.
- Shamkhi, M, Naseri Kaymond, A & Madi Kohanki, F. (2017). Educational strategies for poverty alleviation in Nahj al-Balagha, *Educational Teachings in the Qur'an and Hadith*, 5(1). (In Persian).
- Sohel Rana, M ,Khalilur R, Md .Rabiul Alam & M. N Hoque. (2020). Waqf-Based Microfinance: An Alternative Solution to Poverty Reduction. *Selangor Business Review*. 5(1). 40-54.
- World Bank. (2017). Monitoring global poverty: Report of the commission on global poverty. Washington, DC: Author.
- Yousefi, A, Mahdian, S., & Khalaj, S. (2014). Identifying the determinants of multidimensional poverty in rural areas of Iran, *Rural Research*, 6(4). (In Persian).
- Yusriadi Y., Kurniawaty. Alwi S., & Mattalatta. (2023). Poverty Policy: Between Hope and Reality, *Journal of Indonesian Scholars for Social Research*. . 3(2), 107-114.
- Zulkifli, taha., Awang, N., Nazli, M., & NOR, M.A. (2021). Combating Poverty in Malaysia: The Role of Zakat. *Journal of Asian Finance, Economics and Business* 8(5)505–513.